Osmanlı Darwinizmi[1]

MEHMET Ö. ALKAN

Kilise'nin Darwin'den Özür Dilemesi...

Bu yıl Charles Robert Darwin'in (12 Şubat 1809 – 19 Nisan 1882) doğumunun 200. yılı. Kısa adıyla *Türlerin Kökeni* adlı en çok ses getirmiş olan eserinin yayımlanışının ise 150. yıldönümü. Bu vesileyle başta İngiltere olmak üzere birçok ülkede Darwin ve evrim kuramı gündeme geldi ve bu konuda çok sayıda etkinlik düzenleniyor. Darwin ve evrim kuramı konusunda yeni bulgu ve gelişmeler bilimsel toplantılarda tartışılıyor. Muhtemelen birçok doğa tarihi müzesi Darwin ve evrim kuramıyla ilgili özel sergilere ev sahipliği yapacak. Darwin'le yeni bir boyut kazanan evrim kuramı bir kez daha tartışmaların ortasına yerleşecek. Ancak dini yaratılış inancı ile evrimci kuramlar kıyasıya çarpışacak, çatışacak, diye beklerken, ilginç bir gelişme oldu. Geçen yılın sonuna doğru Anglikan Kilisesi'nin Misyon ve Kamu İşleri Direktörü Rev Dr. Malcolm Brown "Good religion needs good science" başlıklı bir yazı yayımladı. Yazıda insanların ve kurumların hata yapabileceklerini, Hıristiyanların ve kiliselerin de bunun dışında olmadığını belirtiyordu. Toplumun dünyaya bakışını değiştirecek yeni bir büyük fikir saldırıya uğruyordu. Kilisenin Galileo'nun astronomisi konusunda yaptığı hatanın benzerini 1860'ta Darwin'e de yaptığını itiraf ediyordu. Yazıda 200. doğum yılında Darwin'den samimi bir şekilde "Seni yanlış anladığımız, sana karşı gösterdiğimiz ilk tepkide hatalı oluşumuz ve bu sebeple başkalarının da seni yanlış anlaması-

1 Bu yazı benim daha önce yayımlanan "Osmanlı'da Darwinizm ve Evrim Kuramlarına İlgi üzerine..." *Toplumsal Tarih* No:187 (Temmuz 2009) s.20-27 makalemin biraz genişletilmiş halidir. *Cogito* editörünün talebi ile bu özel sayıya verilmiştir.

na yol açtığımız için" cümleleriyle özür dileniyordu.[2] Kilise resmen 14 Eylül 2008'de Darwin'i ve teorisini yanlış anladığı için özür diledi.

Geçen yıl benzer ikinci bir olay daha yaşandı. Galileo'nun gök dürbününü icat etmesinin 400. yılı olduğu için 2009 yılı UNESCO tarafından Uluslararası Astronomi Yılı olarak ilan edilmişti. Belki de bu kararla da ilgili olarak geçen yılın kasım ayında Katolik Kilisesi Galileo ile ilgili mahkûmiyet kararının kilise ile ilgili olmadığını, aksine Galileo'ya teşekkür borçları olduğunu dile getirdi. Oysa Kilise dünyanın evrenin merkezi olduğunu kabul etmiş ve 1616 yılında Galileo'nun Kopernik (Nicolaus Copernicus) sistemini müdafaa etmesi papazların ağır hücumuna uğramıştı. Galileo'nun dünyanın döndüğü iddiasından vazgeçmesini isteyerek yargılamışlardı. 1633'te de mahkûm ettiler. Kilise, dünyanın güneş etrafında döndüğünü 1820'lerde ve Galileo'ya haksızlık yaptıklarını da 2008'de kabul etti. Sonradan bunun bir İtalyan Engizisyonu ya da kişisel ve özel memnuniyeti için yapılan bir saçmalık olduğu, bu kararı alan ofisin kilise demek olmadığı söylense de...

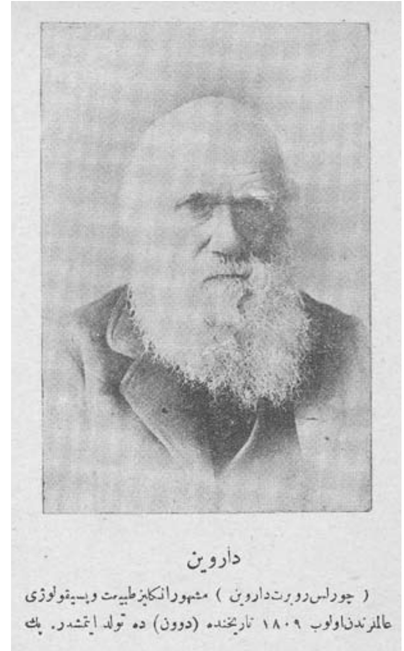
Bütün bunlar olurken, özellikle İngiltere'de Anglikan Kilisesi Darwin'den uzun bir açıklamayla özür dilerken, bu olay Türkiye'de pek dikkat çekmediği gibi, Türkiye'de TÜBİTAK'ın aylık yayımladığı *Bilim ve Teknik* dergisinin 2009 Darwin Yılı için hazırladığı Mart 2009 kapağı ve Darwin ile ilgili 15 sayfa yayından kaldırılıp içeriği değiştirildi. *Bilim ve Teknik* dergisinin genel yayın yönetmeni görevinden alındı. Sürecin nasıl yaşandığı hâlâ tam olarak açıklığa kavuşmuş değil. Ama ortada bir sonuç var, Darwin, *Bilim ve Teknik* dergisinden çıkarıldı.[3] Üstelik bugüne dek Darwin ve evrim konusunda en yetkin makale ve kitapları yayımlayan kurum tarafından...

Darwin'in kısa adı *Türlerin Kökeni*, (orijinal adı *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* olan ve Türkçesi *Doğal Seçilim ile Türlerin Kökeni veya Hayat Mücadelesinde Ayrıcalıklı Irkların Korunumu Üzerine* adlı kitabı 22 Kasım 1859'da kitapçılara dağıtıldığı andan itibaren, 150 yıldır devam eden bir tartışmayı

2 Bkz.: http://www.cofe.anglican.org/darwin/malcolmbrown.html

3 Türkiye'de bilimin simgesi haline gelmiş ve güvenirlik konusunda haklı bir üne sahip kurumun itibar ve güven erozyonuna uğradığının iddia edilmesi önemli. Kurum içi çekişmeler ve rekabet konusunda bir şey söylememiz zor. Bilmek zor ancak sonuçta ortada bir vakıa var: Kapak konusu yapılmış olan Darwin ve evrim kuramı alelacele kaldırılıyor ve yerine bambaşka bir konu geliyor. Aslında ve büyük olasılıkla bu bir "gericilik" hadisesi değil. Muhtemelen eski deyişle bir "idare-i maslahatçılık". Zira TÜBİTAK'ta çalışan sıradan bir görevlinin bile Darwin konusunda sansür yapacak kadar cahil olduğuna inanmak zor. Olsa olsa "idare-i maslahat" uğruna, cehaletin diz boyu olduğu bir ortamda, Darwin'den bahsedip şimşekleri üzerine çekmemek kaygısı...

da başlatmış oldu. İnsanın maymundan geldiği yanlışı da bu sıralarda ortaya atıldı ve benimsendi. Oysa Darwin böyle bir şey söylememişti.

داروین

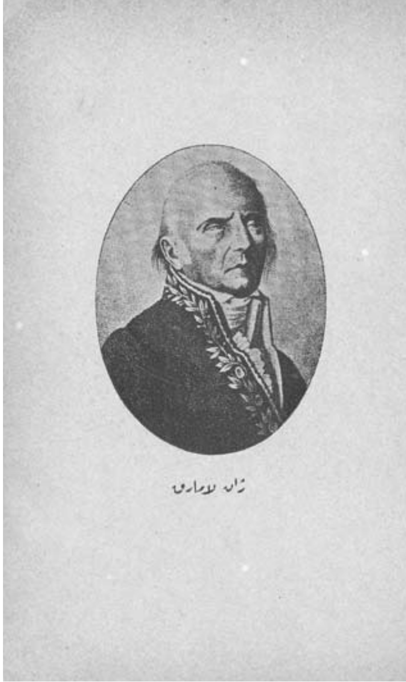
(چورلس روبرت داروین) مشهور انكليز طبيعت و بيولوژی
عالملرندن اولوب ١٨٠٩ تاریخنده (دوون) ده تولد ایتمشدر. بك

Daha sonra yayımladığı *İnsanın Türeyişi* (orijinal adı *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex)* kitabında insan evrimini ve cinsi seleksiyon konusunu işlemişti. *İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi* (orijinal adı *The Expression of the Emotions in Man and Animals* adlı kitabında ise insanların ve hayvanların duygularını ifade ediş şekilleri arasındaki benzerlikleri ortaya koydu.

Aslında Darwin yaratılışa dair de bir şey söylememişti. Bir anlamda yaratılış sonrasını anlamaya çalışıyordu. Bu konuda onun söylediği, değişik canlı türlerinin ortak birkaç kökten, türden -atadan- evrilerek geliştiği fikriydi. İkinci olarak bu süreçte canlılar arasında "yaşam mücadelesi" ve "doğal ayıklanma" ile en uyumlunun hayatta kalması prensibi olan evrimi dile getirmişti. Üstelik bu fikirlerin tamamı, bilimsel bir emeğe, uzun yolculuklara ve yıllara dayalı araştırma, gözlem ve karşılaştırmalara dayanıyordu. Ancak kilise, Galileo'ya yaptığı gibi durumdan vazife çıkarmak konusunda gecikmedi. 2008 sonbaharında özür dilenmesine neden olacak şekilde, Anglikan Kilisesi Piskoposu, Samuel Wilberforce 1860'ta yapılan yıllık oturumda, bu tezi çok sert bir şekilde eleştirdi ve eleştiri Darwin ile geliştirdiği kuramının dini ve felsefi açıdan da itham edilmesine sebep oldu. Böylece Darwin'in *Türlerin Kökeni* kitabının 1859'da yayımlandığı günden beri kutsal kitaplarla ve dini açıklamalarla bir yarış ve rekabet halinde olduğu, onları küçük düşürmeye çalıştığı ileri sürüldü. Adeta Darwin ve evrim kuramı konusundaki tercih, dine sadakatin ölçüsü haline getirildi. Canlıların mükemmel tasarımlar olduğu, dolayısıyla evrime gerek olmadığı, yaratıldıkları halleriyle hep aynı kaldıkları ileri sürülerek Darwin teorisinin doğru olmadığı "ispatlanmaya" çalışıldı. Bazıları cahillikten bazıları da taammüden, mutlak doğru ve tartışılamaz olan dini inanç ile her an tartışılabilir ve yanlışlanabilir olan bilimsel bilgi arasında farkı önemsemeden, Darwin'in ne söylediğini anlamak yerine suçlamak kolaycılığına saptı.

Evrimci Kuramların Osmanlıca Literatüre Girişi

Konu, dünyada Darwin'in 200. doğum yılında ve *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanışının 150. yılında etkinlikler yapılırken, bizde dergilerden çıkarılması şeklinde gündeme gelince, ben de Darwin, evrim kuramı ve evrim kuramcılarının Türkiye'deki Osmanlıca literatüre ilk ne zaman girdiğine ve ne tür yayınlar yapıldığına dair bazı örnekler vererek hatırlatmalar yapmak istedim.

Jean-Baptiste Pierre Antoine de Lamarck

Aslında evrim kuramı üzerinde çalışan ve bilinen tek isim Darwin değildir. Darwin dışında Fransa'da Jean-Baptiste Pierre Antoine de Lamarck (1744-1829) ve Étienne Geoffroy Saint-Hilaire (1772-1844), İngiltere'de Charles Lyell (1797-1875), Joseph Dalton Hooker (1817-1911), Herbert Spencer (1820-1903), Alfred Russel Wallace (1823-1913) ve Thomas Henry Huxley (1825-1895) ve nihayet Almanya'da ise Ludwig Büchner (1824-1899) ve Ernst Heinrich Haeckel (1834-1919) önde gelen isimlerdir. Bu isimlerin bir kısmı Türkiye'de oldukça popüler olacaktır.

Avrupa'da 1859 yılında Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eseri ile yeniden popüler olan yaratılış ve evrim konusu Osmanlı'ya ulaşmakta gecikmemişti. Türkiye'de Osmanlıca literatüre evrim kuramı ve evrimcilerle ilgili bilgi ve görüşler 1860'lı yılların sonundan itibaren dahil olmaya, ilgi görmeye başlar. Bu ilgi, bilimsel araştırma sürecine katılmak ve katkı yapmak şeklinde olmaktan çok, popüler tartışmaları takip etmek şeklindedir. Ancak Osmanlıca literatüre Darwin ve evrim konusunun ilk olarak kim tarafından aktarıldığını belirlemek zor. Ancak bilebildiğimiz kadarıyla evrimcilerden ve materyalistlerden biri olan Büchner'i ilk tanıtan kişilerden biri Ali Suavi'dir.

Ali Suavi Avrupa'da siyasi mülteci olduğu sırada 1870'te (1286) çıkardığı *Ulum* adlı derginin çeşitli sayılarında[4] Büchner'den söz etmiştir. *Ulum*

4 Örneğin 6. Kitab (sayı) sayfa 311'de değinirken, sayfa 353'te Gazali ile karşılaştırmış ve 7. kitabda (sayıda) Büchner'i ve materyalizmini eleştirmiştir.

dergisinin 17. sayısındaki (s. 1009) "Mezahib-i Felsefiye der Avrupa" başlıklı ve "Materyalist" alt-başlıklı makalede "Büchner'i Fransa'daki ehl-i hissin peygamberi olarak tanıtır. Özellikle s. 1018'de, müteredditlerin Büchner gibilerin "münkirane" yazdıkları kitaplardan etkilendiklerini belirtip eleştirir.

لوئی بوخنه‌ر

۱۸۲٤ سنه‌سی مارتك ۲۹ نجی كونی دارمشتادده تولد ایتمشدر . پدری غایت معروف بر دوقتوردی . محل اعدادیسنده عالی درجه‌ده‌كی درسلری اكمال ایتدیكدن صكره (ژیسن) دارالفنونده فلسفه و طب تحصیل ایتمش و دها صكره استراز بورغه كیده‌رك الهیات درسلری آلمشدر . اختلال حركتلرینه قاریشمش ، سیاسیاتله اوغراشمش حتی آرقه‌سنده ایكی بر آو تفنكیله مجادله‌لره كیرمشدر . الیی متجاوز كتابلری آره‌سنده كندیسنه بیوك بر شهرت قازاندیرانی (ماده و قوت) اولمشدر . بو اثریله بوتون دنیانك دماغنه حاكم اولدی .

بوخنه‌ر ۱۸۹۹ ده وفات ایتمشدر . فقط اثری حالا یاشایور و یاشایه‌جقدر . . .

Ludwig Büchner

Bu dönemde bilimsel gelişmelerden söz etmek, geleneksel dini dünya görüşü ile ciddi çelişkiler oluşturmaya başlamıştır. Bu durum en çok yeni bilimsel görüşleri aktarmaya çalışan Osmanlı aydınını zor durumda bırakır. Bunların başında Ahmet Midhat Efendi gelir. Ahmet Midhat Efendi 1288-1289 yıllarında yayımladığı *Dağarcık* adlı dergisinde bir yandan yeni bilimsel gelişme ve fikirleri aktarmaya çalışırken, diğer yandan da geleneksel dini düşünce ile oluşan çelişkileri izah etmeye, uyumlaştırmaya çalışacaktır. Ahmet Midhat Efendi'nin bu gayreti hayli ilginç makalelerin ve yazıların yazılmasına neden olacaktır. 1870'lerin hemen başında Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı aydınları arasında da dünyanın yaratılışı, insanın yaratılışı, evrimi gibi konular rağbet görmektedir. Ahmet Midhat Efendi, en çok ilgi çeken konu olan insanın yaratılışı ve evrimi konusunu ilk kez *Hace-i Evvel* adlı eserinde dile getirmiştir. Ardından *Dağarcık*'da yazdığı "İnsan" (s. 40-49 Cüz:2, 1288)) ve özellikle "İnsan-Dünyada İnsanın Zuhuru" (s. 109-117, Cüz:4, 1288) başlıklı yazısı yaratılış ve sonrasını konu olarak ele alır: "*Kürre-i arz üzerinde nev-i beşerin suret-i intişarı gerek diyanet ve gerek fünun nazarında en ziyade ehemmiyet almış bir şey olduğundan bu babda hem ulema-yı diniye ve hem hükema-yı tabiiye pek çok rivayetlerde bulunmuşlardır. Kâinat serlevhasıyla yazmakta olduğumuz kütüphane-i tarihiyenin mukaddimesi makamında olarak neşreylediğimiz cildde gerek hilkat-ı âlem ve gerek intişar-ı beni âdem hakkında ulemayı diniye ile hükema-yı tabiyenin yekdiğerini tahtie eden rivayetleri bil muhakeme hakikatte ikisinin dahi bir rey ve fikirde bulunmakda olduklarını gösterdiğimizden...*" (s. 109) dedikten sonra ilk kez 122. sayfada Lamarck'in fikirlerinden söz edecektir.

Anlaşılan o ki dünyanın yaratılışı ("hilkat-i âlem") konusunda yazılara Derginin iç kapağında cevap verecek ve "Kürre-i Arzın Fennen Keyfiyet-i

Teşekkülü" başlığı (Cüz 7, 1288 iç kapak "Muhabere-i Aleniye") ile bir yazı yazacağını belirtecektir. Sözünü 9. cüzde tutacak ve bu makaleyi yazacaktır. (Cüz: 9, 1289, s. 271-278).

Gerçekten de dünyanın yaratılışı konusunda "diyanet ile fenni" (dini açıklama ile bilimsel açıklamayı) uzlaştırma ("te'lif") denemesini *Kâinat* adlı tarihi serinin ilk cildine yazdığı, mutlaka okunması gereken oldukça uzun ve nefis giriş yazısında açıklayacaktır.[5]

II. Abdülhamid döneminde Beşir Fuad, Şemseddin Sami,[6] Ahmed Macid-Ahmed Edib,[7] Hoca Tahsin gibi isimlerle, yine bu dönemde yayımlanan *Maarif* ve *Resimli Gazete, Servet-i Fünun* çevresiyle sınırlı kalan bir ilgi vardır.

Bu dönemde yayımlanan Hoca Tahsin Efendi'nin *Târîh-i Tekvîn yâhûd Hilkat* adlı eseri de ([İstanbul]: Şirket-i Mürettebiye Matbaası' 1310) önemlidir. Darvin'i şu cümle ile zikreder:

Ernest Haeckel'in hayatı

"Elbet bir gün gelecektir ki ilm-i hayvanat, tarih-i tekvin-i âlemden bir cüz' itibar olunup, evsaf-ı hayvaniyenin resm ve ta'dadı bedelinde zi-ruhun işbu gördüğümüz eşkâle ne guna yetişmiş olduklarını keşf ve izah etmekle meşgul olacaktır. Darwin'in bu hususa dair ifadatı her ne kadar kâfi mertebede değilse de, mesleği beyan-ı tekvine ve felsefe-i hakikiyeye muvafık olmakla ikmal olunacağında kat'an iştibah olunmaz."

1894 depremi hurafeye de ilgiyi arttırmıştır, bilime de. Yerküreye, "ilm-i arza" yönelik yayınlarda belirgin bir çoğalma olmuştur. Deprem, zelzele gibi konuları açıklayan kitaplar yayımlanır. Kitaplarda yerkürenin "materyalist" bilimsel açıklamaları yer alır.

5 Ahmed Midhat; *Kainat. Hilkat-ı Âlem ve intişar-ı beni adem hakkında kütüb-i mukaddese ile hükema-yı tabiatın reylerini bil-muhakeme alemin taksirat-ı ahiresi hakkında bazı malumatı camidir.* (İstanbul: Muharririn Zatına mahsus Matbaa, 1288) "Mukaddeme" başlıklı 56 sayfalık nefis bir deneme yazmıştır.

6 *İnsan* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1296) ve *Yine İnsan* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1303)adıyla yayımladığı kitaplarında bu konuya değinecektir.

7 *Tarihçe-i Beşer* (İstanbul: Kasbar Matbaası, 1306)

II. Meşrutiyet ve Darwinizm

Herbert Spencer

II. Meşrutiyet dönemi evrim kuramcılarına, evrim kuramlarına, materyalizme ve Darwinizme ilginin arttığı yıllardır. Bir yandan telif ve çeviri makaleler ve kitaplar yayımlanırken, diğer yandan da orijinal dillerden çeviri eserler yayımlanmaktadır. Spencer'in,[8] Haeckel'in,[9] Büchner'in[10] kitapları bu süreçte yayımlanır. Darwin ve evrim üzerine yazılara daha sık rastlanır. *Hüsn ü Şiir, Genç Kalemler, Tabiat, Bağce, Ulum-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası, Musavver Muhit, Servet-i Fünun, Zekâ, Yirminci Asırda Zekâ* gibi birçok dergi ve gazetede Darwin'e ve evrim kuramı ile kuramcılarına dair

8 *Spencer'in Felsefesi*: Mehmed Safvet [Engin], İstanbul 1928 (miladi) Kitabhane-i Sûdî, 44+3,
Fikrî Ahlâkî ve Bedenî Terbiye: Herbert Spencer, (Mütercimi: Babıâli Hukuk Müşavir Muavinlerinden Mehmed Münir [Ertegün]). İstanbul 1340 (rumi) 1924 (miladi) Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 269+7,
Kavanîn-i Tabiiye: Herbert Spencer, (Mütercimi: Babıâli Hukuk Müşavir Muavinlerinden) Mehmed Münir [Ertegün]). (Dersaadet: Mürettibîn-i Osmaniye Matbaası, 1327 [1911]), 24s [Hâsılatının Yüzde Yirmisi Darüşşafaka'ya aiddir.] Meziyyet Kütübhanesi: Aded: 7
Herbert Spencer'in Din ve Ahlâk Hakkındaki Nazariyesi: Silvain Drey, (Mütercimi: Babıâli Hukuk Müşavir Muavinlerinden Mehmed Münir [Ertegün]). (Dersaadet: Mürettibîn-i Osmaniye Matbaası, 1327 [1911]), 23s, Meziyyet Kütübhanesi: Aded: 8
Vazı-ı Kanunların Hataları: Spencer, Herbert, (Mütercimi: Babıâli Hukuk Müşavir Muavinlerinden Mehmed Münir [Ertegün]). (Dersaadet: Mürettibîn-i Osmaniye Matbaası, 1328 [1912]), 56s, Meziyyet Kütübhanesi: Aded: 9
Medhal-i Terbiye-i Akliye, Ahlâkiye, Cismaniye: Herbert Spencer Çev: Ali Münif Adanalı (Yeğena), İstanbul 1313 (hicri) 1895 (miladi) Matbaa-i Ahter, 125,
Terakki Kanunu ve Sebebi: Herbert Spencer, Çev: İbrahim Aşki [Tanık]). İstanbul 1335 (rumi) 1919 (miladi) Ali Şükrü Matbaası, 87,
Terbiye-i Cismaniye: Herbert Spencer, Çeviren: Hüseyin Zeki. İstanbul 1312 (hicri) 1895 (miladi) Kasbar Matbaası, Neşreden: Vatan Kütüphanesi Sahibi Ohanes Ferid, 70,

9 Ernest Haeckel; *Vahdet-i Mevcud Bir Tabiat Âliminin Dini* (Çeviren: Baha Tevfik-Ahmed Nebil), (İstanbul: Kader Matbaası, t.y. []) 88s. Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi Aded:2
Ernest Haeckel; *İnsanın Menşei Nesl-i Beşer* (Çeviren: Ahmed Nebil) (Dersaadet: Matbaa-i Nefaset, t.y [1911]) 92s.

10 *Fenn-i Ruh. Kraft und Stoff Kitab-ı Meşhûrunun Üç Mebhâs-i Tammıyla Beraber Diğer Tefahhusât-ı Fenniyeyi Hâvidir*: Ludwig Büchner, (Çeviren: Abdullah Cevdet [Karlıdağ]). İstanbul 1911(miladi) Matbaa-i İctihad, 136,
Fizyolocya-yı Tefekkür. La Pensée: Ludwig Büchner, (Çeviren: Abdullah Cevdet [Karlıdağ]). İstanbul 1308(hicri) 1891(miladi) İstepan Matbaası, 71+1,
Goril: Ludwig Büchner, (Çeviren: Abdullah Cevdet [Karlıdağ]). Mamuretü'l-Aziz [Elazığ] 1311 (hicri) 1893 (miladi) Mamuretü'l-Aziz Vilâyet Matbaası, 56+1,
Madde ve Kuvvet: Ludwig Büchner, (1. Cilt), (Çeviren: Baha Tevfik-Ahmed Nebil). ([İstanbul]: Müşterekü'l-menfaa Osmanlı Şirketi Matbaası, t.y.[]), 233s Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütüphanesi Aded:4, Sahib ve Naşiri: Dersaadet Kütübhanesi Sahibi Arsen., (2. Cilt) 245-480, (3. Cilt) 483-736.

haber, yazı ve makaleler yayımlanır. Baha Tevfik ve arkadaşları bu çevrelerin ilk zikredilmesi gereken grubudur. Kurdukları *Teceddüd-i İlmi ve Felsefi* serisi bu konuda öncülük edecektir.[11]

Bir Materyalist Olarak Subhi Edhem ve "Darvenizm"

Hiç kuşku yok ki Osmanlı Darwinizminin en önemli ismi Subhi Edhem'dir.[12] Darwin'i ve evrim literatürünü Osmanlılara tanıtan başlıca isimdir. Ayrıca, diğer arkadaşlarının aksine, dini ve tutucu çevrelerden gelecek tepkileri de hiç umursamamıştır.

علوم طبیعیه و اجتماعیه کتبخانه‌سی عدد ۲

صبحی ادهم

اعدادی عسکری سابق تاریخ طبیعی معلمی

داروه‌نیزم

« بر هندسه شناس ایچین بر مثلثك قرمزیمی ویا سیاهمی اولدیغی صورمق نه‌قدر غریب دوشه‌رسه، بر حکیم ایچین‌ده فلسفه‌یه متعلق بر اثر قلمی‌نك متدینانه‌می ویاخود غیر متدینانه‌می یازلمش اولدیغی سؤال ایتمك اوقدر مناسبتسز وعبث دوشر ... »

محی الدین عربی

اجمال تاریخی — منشأ انواع — تحول قانونلری

مبارزهٔ حیات — اصطفا — وراثت — تصالب

مناستر

« بین الملل تجارت » مطبعه‌سی

۱۳۲۷

Subhi Edhem'in Darwinizm kitabı

Subhi Edhem, II. Meşrutiyet'in hemen başında Manastır'da Askeri İdadi öğrencilerine "tarih-i tabii" yani doğa tarihi derslerini verirken Darwinizmi ve evrim kuramlarını anlatmaya başlamış ve öğrencilerin yoğun ilgisi ile karşılaşmıştır. Ancak bu duruma, idarenin tepkisi gecikmemiş ve "tarih-i tabii" ders programından çıkarılmıştır. Subhi Edhem'in okulda verdiği "tarih-i tabii" ders notları, bazı eklemelerle 1910 yılında kitap haline getirilmiştir. Kapakta, Subhi Edhem'in ismi altında, "İdadi-i Askeri Sabık Tarih-i Tabii Muallimi" yazmaktadır. Subhi Edhem, kitabını "*ilk talebelerime*" diyerek öğrencilerine ithaf etmiştir.

Kitabın ismi kendisinin tercih ettiği Osmanlıca okunuşuyla "*Darvenizm*"dir.[13]

11 Baha Tevfik hakkında benim şu yazıma bakılabilir: Mehmet Ö. Alkan; "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik", *Tarih ve Toplum* S. 52 (Nisan 1988) s. 41-49.

12 Subhi Edhem hakkında Mehmet Ö. Alkan; "II. Meşrutiyet'te Doğa Felsefesi ya da Subhi Edhem Üzerine Notlar", *Felsefe Dergisi,* S. 29 (Mart 1989), s.50-58 ve ayrıca bkz. Remzi Demir; "Subhi Edhem Bey'in Bilim Tarihi ve Bilim Felsefesi Bilinci", *Bilim ve Ütopya*, S. 139, Ocak 2006, s. 52-57. Ayrıca Remzi Demir; "Subhi Edhem Bey'in 'İlm-i Nebâtât Târîhi", *I. Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Meslekî Etik Sempozyumu Bildirileri***,** 30 Mart - 1 Nisan 2006, (Prof. Dr. Ferruh Dinçer'in 70'inci Yaşı Anısına), Editör: Abdullah Özen, Elazığ 2006, s. 133-159.
Remzi Demir-Bilal Yurtoğlu; "Unutulmuş Bir Osmanlı Düşünürü Hoca Tahsîn Efendi'nin Târîh-i Tekvîn Yâhûd Hilkat Adlı Eseri ve Haeckelci Evrimciliğin Türkiye'ye Girişi", *Nüsha*, Yıl 1, Sayı 2, Ankara 2001, s. 166-196.

13 Subhi Edhem; *Darvenizm* [Manastır: Beynelmilel Ticaret Matbaası, 1327)] Kitap Ulum-i Tabiye ve İçtimaiye Kütübhanesi:2 olarak çıkmıştır.

Kitabın isminin altında Muhiyiddin Arabî'den yapılan şu çarpıcı alıntı dikkat çeker.

"Bir hendese-şinas için bir müsellesin kırmızı mı veya siyah mı olduğunu sormak ne kadar garip düşerse, bir hekim için de felsefeye müteallik bir eser-i kaleminin mütedeyyine mi yahut gayri mütedeyyine mi yazılmış olduğunu sual etmek o kadar münasebetsiz ve abes düşer... Muhiyiddin Arabî"

Kitapta şu bölümler yer alır: (Her bölümün hangi tarihte ve nerede kaleme alındığını köşeli parantez içinde verdim. Ayrıca içindekilerde yazılan ile kitabın içindeki başlık arasında fark varsa onları da belirttim.) [14]

- Maksadım [Darahur Boyu 2 Şubat 1326] s. 3-4
- İcmal-i Tarihi: [Manastır-Nakliye Kışlası 24 Kanun-i Sani 325- Sınıfta verilmiştir.] s. 5-47
- Menşe-i Envai: (içerde "Nev'i") [Manastır-Nakliye Kışlası 19 Şubat 325- Sınıfta verilmiştir.] s. 47-82
- Tahavvül Kanunları (içerde "Kavanin-i Tahavvüliye") [sonradan kitap için kaleme alınmıştır.] s. 83-119

Subhi Edhem şu açıklamayı yapar: "Bu ve bundan sonraki notlar yine talebelerime verilmek için evvelkiler gibi basık tavanlı, boş ve soğuk bir odanın muhit-i barid ve sakitinde -alelacele- yazılmıştı. Son derse gidişimde mektep müdüründen programdan "tarih-i tabii" dersinin lağvedildiğini işitince talebeyi işgal etmemek fikriyle takrir etmemiştim. O gün dersimiz derste ziyade son bir sohbet gibiydi. "Darvenizm"i itmam için "kavanin-i tahavvüliye" ve diğerlerini de buraya ilaveyi pek lüzumlu buldum." (s. 83)

- s. 120-144 Mübareze-i hayat (içerde "Istıfa ve Mübareze-i Hayat" [Manastır 5 Mart 1326]
- s. 145-152 Istıfa (içerde "Istıfa-yı Cins") [Manastır 11 Mart 326]
- s. 153-169 Veraset (içerde "Veraset Nazariyesi") [Manastır 2 Nisan 326]

14 Subhi Edhem, kitapta içerde "Kavanin-i Tahavvüliye" adlı, sonradan kitap için kaleme alınan bölümün dipnotunda şu açıklamayı yapar: "Bu ve bundan sonraki notlar yine talebelerime verilmek için evvelkiler gibi basık tavanlı, boş ve soğuk bir odanın muhit-i barid ve sakitinde -alelacele- yazılmıştı. Son derse gidişimde mektep müdüründen programdan "tarih-i tabii" dersinin lağvedildiğini işitince talebeyi işgal etmemek fikriyle takrir etmemiştim. O gün dersimiz dersten ziyade son bir sohbet gibiydi. "Darvenizm"i itmam için "kavanin-i tahavvüliye" ve diğerlerini de buraya ilaveyi pek lüzumlu buldum." s. 83.

- s. 170-176 Tesalüb [18 Nisan 1326]
- s. 177-199 Netice ve Son Söz [Yakova -12 Haziran 1328 [1327 olacak. (MÖA)]
- s. 199-200 Hamiş [Manastır-27 Temmuz 1327]

Subhi Edhem, kitaba yazdığı "Maksadım" başlıklı giriş yazısında şunları belirtir.

"Maksadım

Bugün mevki-i intişara çıkan bu küçük eser, tamam bir sene evvel, Manastır İdadi-i Askeriyesi'nde "Tarih-i Tabii" tedris ederken şakirtlerimden birçoklarının gösterdikleri arzu-yı şedide rağmen yazılmıştı. Hatta hiç ummadığım halde, o büyük, kalabalık dershanenin uğultulu muhiti içinde bir kısm-ı külli bu pejmürde sahifeleri istinsah için çırpınmıştılar bile…

…Bu gün, ben mektebden, o çocuklar da benden, uzaklaştık. İlk hocalığım, mefkûremde derin, unutulmaz, hatıralar bıraktı. Talebelerim için yazılan ders notları bence, muazzez olmasa da, kıymettardır. İşte, asıl neşir maksadının en büyük muharriki…

Hayalimde saf ve samimi bir hayat-ı mazinin neş'e-i mütebaidini yaşatan ilk talebelerimin ulüvv-i hatıratına ithaf ettiğim bu sahifelerin eski tarz üslup ve tahririne hiçbir şey ilaveye lüzum görmedim. Belki, birçok hatalar da vardır. Fakat bizde "ulum-i tabiiye"ye ait yazılmış hiç bir eser yok ki…

… Biz, Osmanlılar her hususta, her şeyde gerideyiz. Bugün, herkesten ziyade biz, daha büyük bir cesaret ile daha metin bir azim ile daha kavi bir himmet ile çalışmak; ananat-ı kadimenin haşin, akur ellerinden kurtulmak, mübeşşir hatvelerle ilerlemek ihtiyacındayız. Biz de artık, bütün cihan-ı medeniyete gayri meçhul kalan hakayıkın mevcudiyet-i fenniye ve ilmiyelerinden haberdar olmalıyız.

Küçük bir ihmal, ufak bir terahi büyük bir "cinayet-i içtimaiye"dir. İhtiyac-ı maksudu temin emeliyle pek yeni bir şey söylemiş olmuyorsam da, bari birkaç tıbbi kitabımıza münhasır kalan pek mutaassıbane ve pek tarafgirane serd edilen mukaddemat-ı felsefiye ve ihbarat-ı fenniyeyi daha açık, daha vasi anlatmağa çalışıyorum. Derin bir samimiyet-i kalb ile itiraf ederim ki, katiyen bu bir tefahhur değildir. Yazılarım uzun senelerden beri hayat-ı fikriyemiz üzerinde sıklet-ı müzahameni arttıran müesserat-ı hissiye ve pek kaba sufiliği gidertecek kadar kuvvet gösterirse o zaman sevineceğim.

… Zaten, enzar-ı istihfaf önünde lakayt ve sükuti kalmak meşrebimdir. Beni müteessif eden, her manasıyla umumileşmiş gibi duran âmâ ve tekâsüldür. Ruhumun bu tuyuf teellümünü sevindirecek bir şeyi varsa, talebelerimin, namlarına ithaf ettiğim bu hediye-i fikriyeyi kabul ile, hiç olmazsa, muallimleriyle geçirdikleri mensi bir zaman-ı mesaiyi, bir dakikacık, hatıralarında yeniden yaşatacak kadar müsait bir vakit bulduklarını görmek ve işitmektir.

Ben, şimdiden bu hülya-yı saadetin vecd-aver aks-i tesellisi ile müsterihim ve bu, benim için kâfidir.

Derahur Boyu 2 Şubat 1326

Subhi Edhem"

Subhi Edhem, kitabında Darwin ve evrim kuramını ona yöneltilen eleştirileri ve katkıları özetledikten sonra kendi fikirlerini yazmıştır.

"Darvenizm, tekâmül-i umumi nazariyesinin bir cüz'ü olsa da yine büyük yine bülenddir. Çünkü an'anata merbut itikatları, hurafeleri tezelzüle uğratan bir nazariyedir. Zaten onun kadri, kıymeti de münhasıran bu meziyeti ile ölçülür.

Memleketimizde Darven ismine değilse de, nazariyesine bigâne duran birçok kimseler mevcuttur. Avrupa'da bile Darven taraftarlarına atılan itiraz taşları pek çoktur. Hâlbuki Darven aleyhine yazılan bir sürü sahifeler içinde ulum-i tabiiyenin teferruatından en metini bulunan, kanunlarla halledilebilen ilimlere karşı hep bir vukufsuzluk gözükmektedir. Zaten, eşgal-i uzviyetin, mihaniki bir tarzda, esbab-ı esasiye ve esbab-ı mucibesini anlayıp anlatabilmek için mutlaka ulûm-i tabiiyede malumat-ı tamme sahibi bulunmak şarttır. Ve bu şartın zafiyeti, bişübhe, derece-i ihatanın da dairesini daraltır.

Benim indimde, tekâmül nazariyesi şuabat-ı ulûmun hepsine metin terakkiler vaat ve bahşedecek kadar metin ve vasidir."(s.180)

Daha sonra *Ahd-ı Atik* ve *Ahd-ı Cedid*'e dayanarak Musa'ya göre dünyanın yaratılışı "hilkat" ve "tekâmül" üzerinde durur. Şu alıntılar çarpıcıdır:

"Hilkat, bir cism-i uzvi ve gayri uzvinin yaradılış aslını taharri maksadına münatıfdır. Hâlbuki tekâmül-i uzvi ve gayr uzvi cisimleri şimdiye kadar maruz kaldıkları istihale ve tahavvül esasına müstenittir. Bu sebepten Darven ve taraftarları kendi fikirlerini izah ederken daima "tekâmül" kelimesini istimale cevaz vermişlerdir. Fakat burada bahsetmek istediğim tekâmül-i şahsi değil, umumidir." (s. 180-181)

"Darvenizmin muvaffakiyetlerinden biri de âlem-i uzvi ile âlem-i gayri uzvinin bir olduğu meselesini ileri sürmesi olmuştur." (s. 182)

Bundan başka "felsefe-i tekâmül" de mühim bir nokta daha varsa o da "veraset ve mutabakat" gibi uzviyetin umumi hassesini yekdiğerine rapteden münasebetlerin mülahaza ve taharrisidir…(s. 182)

Darven nazariyesinin bütün teferruatı bilindikten sonra artık tabiattaki kanunların, hadiselerin esbab-ı mucibe ve esbab-ı hakikiyesi anlaşılmakta güçlük çekilmez. (s. 182)

Daha sonra *Ahd-ı Atik* ve *Ahd-ı Cedid'e* dayanarak Musa'ya göre dünyanın yaratılışı üzerinde durur. Ve

"…Taassub-i ahlakiye ve teşekkül-i cemaate, beşerin gururuna büyük vaatlerde bulunan ve bu mülahazada en ziyade göze çarpan nokta bütün mükevvenatın, bütün zî-hayatın beşer için halk edilmesi kaziyesidir ki, redde müstahaktır. Binaenaleyh bana hücum edeceklere, sözlerimi cerhe kıyam edenlere manidar bir sükût-i müstehziye bürünmüş yalnız "Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid" isimleri verilen Kitab-ı Mukaddesin bir tarih-i tabii kitabı bulunmadığı cevabını vermekle iktifa ederim." (s. 187-188)

"…Ben de derim ki bugün mevcut olan bütün neviler en iptidai, basit bir noktadan çıkıp türemiş, dünyada bütün uzvilerin hepsi bir neviden çoğalmıştır. Yoksa "Tarih-i Mukaddes"in zannettiği gibi tabiat ne bir Âdem, ne bir Havva, ne de müstakil bir şecere-i asli yaratmamıştır, işte son söz." (s. 199)

Ulum-i tabiiyeye vakıf olmayan bir sürü mutaassıp, şarlatan yazıcıların, fenne istinat etmeyen itirazlarına karşı daima lakayt ve sükuti kalacağım. Bu gibilere dert anlatmağa vaktim olmadığı için benden mukabele beklemesinler. Lakin fenne vukuf-i tammesi olanlara fırt-ı hürmet ve riayetim bulunduğu için kendilerinin irşadat-ı fazılanelerini can kulağıyla dinler ve ilelebed kendilerine minnettar kalacağımı şimdiden arz ile sözümü keserim."

[Manastır 27 Temmuz 1327, Subhi Edhem (s.199-200)]

O sıralarda bir diğer evrim kuramcısı olan Lamarck ve Lamarckizm üzerine *Felsefe Mecmuasi*'nda[15] "Lamarck ve Lamarckizm" başlığı ile kaleme

15 *Felsefe Mecmuası*'nda yayımlanan yazıların bir araya gelmesinden oluşuyor. Kitaplaşırken sırası değişikliğe uğramıştır. "Lamarck ve Lamarckizm-1" Felsefe Mecmuası No: 6, s. 81-84 [Halıcıoğlu 27 Haziran 329], No: 7, s. 97-101 [Halıcıoğlu 27 Temmuz (1329!)], No: 8, s. 113-119 [Halıcıoğlu 10 Ağustos 329], No: 9, s.129-136 [Halıcıoğlu 20 Ağustos 329] ve No: 10, s. 153-157 [Halıcıoğlu 5 Temmuz 329] (tarihlemede bir hata var kendisi böyle yazmış).

aldığı yazı dizisini Lamarckizm adıyla kitap olarak da yayımlayacaktır.[16] *Lamarckizm* kitabının başlığının hemen altında şu vecize yer alır:

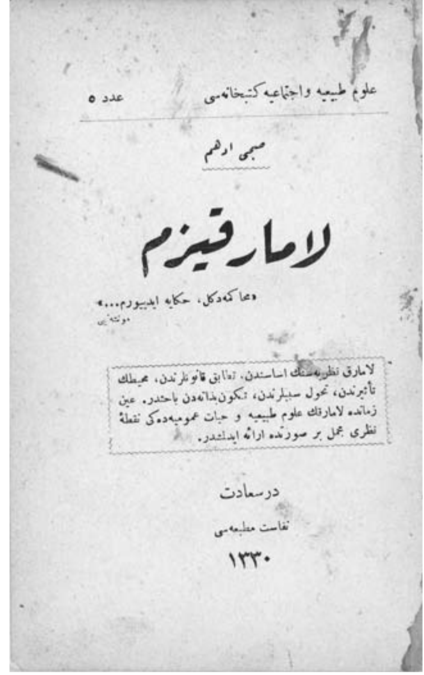
"Muhakeme değil, hikâye ediyorum..." Montaigne

İçindekiler de şöyle verilmiştir:

"Lamarck nazariyesinin esasından, tetabuk kanunlarından, muhitin tesirinden, tahavvül sebeplerinden, tekevvün-i bidayetten bahistir. Aynı zamanda Lamarck'ın ulûm-i tabiiye ve hayat-ı umumiyedeki nokta-i nazarı mücmel bir surette irae edilmiştir."

Hemen başında kitabın kaleme alınma gerekçesi şu ifadelerle yer alır:

"Felsefe-i tabiiye ile uğraşanlarımıza 'Darven' ismi meçhul değildir. Uğraşmayanlara ise birkaçımız bir iki kitap, bir iki makale ile bu zatın şahsını ve mesleğini anlattık. Hâlbuki Lamarck ismi pek az kimselere malumdur." (s. 3)

علوم طبیعیه و اجتماعیه کتبخانه‌سی عدد ٥

صبحی ادهم

لامارقیزم

«محاکمه دکل، حکایه ایدییورم...»

مونته‌نی

لامارق نظریه‌سنك اساسندن، تطابق قانونلرندن، محیطك تأثیرلرندن، تحول سببلرندن، تکون بدائه‌دن باحثدر. عین زمانده لامارقك علوم طبیعیه و حیات عمومیه‌ده‌کی نقطهٔ نظری مجمل بر صورتده ارائه ایدلشدر.

درسعادت

نفاست مطبعه‌سی

١٣٣٠

Subhi Edhem'in Lamarckizm kitabı

Darwin'in az çok tanındığını ama Lamarck'ın çok az tanındığından bahisle çalışmalarını ve görüşlerini aktaran gayet akıcı bir özet vermiştir. Toplam 46 sayfadır.

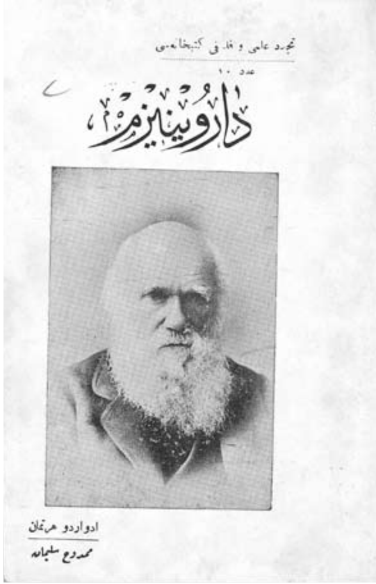
Doktor Subhi Edhem, *Felsefe Mecmuası*'nın 2. cildine "Din ve Darwinizm" yazısı yazmayı vaadetmiş, Yazıyı tanıtırken, "tekamüliye meslekinin edyan arasında ve meslek-i muhtelife-i felsefiye nokta-i nazarından mütalaası" demiş ancak yazı yayımlanmamıştır.[17]

Subhi Edhem, evrim kuram ve kuramcılarına olan ilgisini devam ettirecektir. O sıralarda yayımlamayı düşündüğü ama yayımlamadığı eserleri şunlardır. "Lamarck ve Felsefe-i Hayvanat", "Veraset Nazariyesi".

16 Subhi Edhem; *Lamarckizm* (Dersaadet: Nefaset Matbaası, 1330) Ulum-i Tabiyye ve içtimaiye kütübhanesi: Aded-5.
17 *Felsefe Mecmuası* iç kapak arkası.

Memduh Süleyman ve "Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikat ve Hatalar"

II. Meşrutiyet döneminde materyalizm, Darwinizm ve evrim kuramı yaygın bir merak konusu olmaya başlar. Telif ve çeviri birçok makale ve kitap yayını birbirini izler. Bu konuda ciddi bir literatür oluşur. Bu dönemde evrimci kuramlarla ilgilenen bir başka isim Memduh Süleyman'dır. Memduh Süleyman 1913'te Eduart Hartmann'dan çevirdiği, "*Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütübhanesi*" serisinin 10 numaralı kitabı olarak *Darwinizm* adlı eseri yayımlar. Eserin alt başlığı "Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar" şeklinde verilmiştir. Kitap Almanca yazılmış ve Fransızcaya çevrilmiştir. Memduh Süleyman ise bu Fransızca çevirisini özetleyerek Osmanlıcaya aktarmıştır.[18]

Memduh Süleyman'ın Darwinizm çevirisi

Memduh Süleyman kitapta, Darwin'in 1859'da yayımlanan *Türlerin Kökeni*, adlı eserini "Istıfa-yı Tabii ile İzah Edilen Nevilerin Menşei" adıyla Osmanlıcaya çevirmekte olduğunu belirtmekle birlikte (s. 7) yayımlanmamıştır.

İç kapakta Darwin'in resmi altında şu bilgi yer alır:

"Cons [Charles] Robert Darwin Meşhur İngiliz Tabiat ve biyoloji âlimlerinden olup 1809 tarihinde (Duen)de! tevellüt etmiş. Pek küçük olduğu halde Cenubi Amerika'ya gönderilen bir sefer heyetine tabiat mütehassısı gibi iştirak etmiş ve ilk eserlerinin malzemesini oradan toplamıştır. Birçok müşahedelerine binaen bir meslek tesis etmiştir. Bu mesleğe kendi namına izafetle "Darvinizm" demişler. 1882 tarihinde vefat etmiştir."

Memduh Süleyman kitabın başına yazdığı "Birkaç Söz" adlı kısa önsözde şunları yazmıştır:

"Meşrutiyetin ilanını müteakip münevver fikirli, düşünür gençler arasında Avrupa hakimlerinin ilmi fikirleri, felsefi itikatları hakkında malumat elde etmek arzusu hasıl oldu. Bugün ulûm-i tabiiyede büyük bir rol ifa eden Darwin

18 Eduart Hartmann-Memduh Süleyman; [Almancadan Fransızcaya mütercimi Jorj Kerol] *Darwinizm. Darwin Mesleğinin İhtiva Ettiği Hakikatler ve Hatalar* (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1329) Tâb'i ve Naşiri: Gayret Kütübhanesi-Sahibi Garbis Fikri. Teceddüd-i İlmi ve Felsefi Kütübhanesi: 10.

nazariyesi hududunu 'metafizik'e kadar tevsi ederek kâinatın hilkati hakkında birçok nazariyeler suduruna sebebiyet vermiş, felsefi meslek ve mekteblerde mühim bir tesir icra etmeğe başlamıştır. Binaenaleyh Darwin'in vazettiği ıstıfa ve nesil nazariyelerinin hatalarıyla hakikatlerini teşrih eden Alman müelliflerinden Eduardo(!) Hartmann'nın Darwinizm-Le darwinizme *nam eserini hülasaten Türkçeye naklediyorum*."

Kitabın alt başlıkları şöyledir: (başlıkların yanında sayfa numaralarını da verdik.)

"Birkaç söz" *Memduh Süleyman* s. 4
Birinci Bâb: Hal-i Hazırda Darvin Mesleği s. 5-11:
2-Cinslerdeki Nesil ve Tasavvurî Karâbet s. 12-21:
3-Gayrimütecanis nesil nazariyesi ve istihale mesleği s. 22- 37:
4-Mösyö Vigan'a nazaran İptidai Hücrelerin Nesebi s. 38-47:
5-Istıfa Nazariyesi s. 48-:85
1.Tabii ıstıfa ve üç ameli s. 48-54
Be: Mevcudiyet için mücadeledeki ıstıfa s. 54-67
Pe: Tahavvül ve tebeddül kabiliyeti s. 68-74
De: İrs s. 74-85
6-Darvin tarafından delil olarak gösterilen Muavin Kaideler s. 86-120
1-Ahval-i Haricinin Uzviyet Üzerine Doğrudan Doğruya Olan Tesiri s. 89-90
2-Azanın İstimal veya adem-i İstimalden Mütevellit Tesiri s. 90-94
3-Istıfa-yı Cins s. 94-114
4-Tenasüp Kanunu s. 114-120
Netice ve Hülasa s. 121-127

Doktor Edhem Necdet - *Tekâmül ve Kanunları*

Evrim kuramına olan ilginin bir göstergesi de Doktor Edhem Necdet tarafından yazılan *Tekâmül ve Kanunları* adlı kitaptır.[19] Kitabın kapağında içindekilere yer verilmiştir.

Uzviyetlerde Tekâmül Kanunları: Muhitin Tesiri, Uzuvların Faaliyeti, Mübareze, Istıfa, Veraset, Evsaf-ı Kesbiyenin İrsen İntikali

Cemiyetlerde Tekâmül Kanunları: Cemiyetlerin Kabiliyet-i Tahavvüliyesi, Cemiyetlerin İstihalesinin Mihanikiyeti, Terakki-i İçtimai

19 İstanbul: Matbaa-i İçtihad, 1329.

Edhem Necdet'in Tekamül ve Kanunları

İçindekileri ayrıntılı olarak şöyledir:

- Mukaddeme s. 3-7
- Tekâmülün Tarihçesi[*] [*Tekâmül Nazariyeleri Piyodelaj *Tarih-i Arz*] s. 8- 13
- Lamarck'ın Efkâr-ı Tekamüliyesi s. 14-20
- Darwin'in Efkâr-ı Tekamüliyesi-Darwinizm [*] [*Tekâmül Nazariyeleri Piyodelaj-Goldşimid] s. 21-57 [Kaynakçada yve de la ge goldchmid yazmakla birlikte (Yves Delage ve Marie Goldsmith Les **théories** de l'**évolution**) şeklinde olacak.]
- Neo-darwinizm-Istıfa nazariyesinin Tenkidi[*] [*Tekâmül Nazariyeleri Yiveodelaj Goldşimid] s. 58-74
- Veraset s. 75-80
- Veraset Nazariyeleri s. 81-85
- Wismann Nazariyesi s. 86-91
- Istıfa-yı Çersumi[!] s. 92-94
- Veraset-i Ecdad Kanunu s. 95-97
- Evsaf-ı Kesbiyenin İntikali s. 98-108
- Verasetin Kimyevi Nazariyesi s. 109-112
- Neo-lamarkizm s. 113-147
- Tahavvülat-ı Aniye Nazariyesi s. 148-160
- Cemiyetlerde Tekâmül Kanunları s.161-190
- Spencer'in Tekâmül Kanunları[*] [*İlk Prensipler. Spencer. Tekâmül Kanunları Faslından Telhis] s. 191-198
- Terakki ve Tedenni s. 199-208
- Cemiyetlerin İstihalesi Greef'in Efkâr-ı Tekamüliyesi[*] [*İlm-i Cemiyet Guillaume de Greef] s. 209-233*
- Cemiyetlerin Kabiliyet-i Tahavvüliyesi s. 234-250
- Terakki-i İçtimai s. 251-271

* [Kaynakçada Gilome Greff yazmakla birlikte, http://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac-search.pl?op=do_search&serverid=-1&search_type=loose;startfrom=0;field_value=Greef, Guillaume de;kohafield=author Guillaume de Greef, şeklinde olacak. (MÖA)] kitabın adı da şu olacak. [Le Transformisme social : essai le progres et le regles des societes [Ancienne Librairie Germer Bailliere, 1901)]

Edhem Necdet evrim kuramları konusunda bilgiler vererek asıl önemli olanın, toplumsal evrim yasalarına ulaşmak konusunda gayret olduğunu belirtir.

"İstihale ile istikrar bugün terakki ile tedenni, âti ile mazi demektir. Bir asır evvel arz, nebatlar, hayvanlar, insanlar hakkındaki nazariye 'istikrar'dan ibaretti."

…

"Ondokuzuncu asırda Lamarck, Darwin, Spencer gibi dehanın mesaisiyle muhitin tesiri, mübareze-i hayat, ıstıfa, evsaf-ı kesbiyenin verasetine inkılâbı meseleleri meydana çıktı. "İstihale" keşfedildi. Muhafazakârlığa, istikrar fikirlerine, cehl ve taassuba karşı şiddetli bir harp ilan olundu… İstikrar nazariyesi yerine istihale fikri vazedildi."

"Avrupa'nın istihalesi tabiat ve eşyadaki bu istihaleyi idrakten sonradır; tekâmül kanunlarının keşfi terakki-i içtimaiyenin yegâne saikı oldu... " (s. 3-4)

[Avrupa'nın güçlendiğini ve zayıflayan Osmanlıyı vahşice ezmesinden bahsederek]

"Evet, düşünülürse, âlemin terakkisi ile bizdeki tedenninin esbabı şundan ibarettir: Âlem muhitiyle, hayatiyle istihale etti. Biz bu yeni muhite, yeni hayata tevafuk edemedik, istihaleyi, bu en umumi, en âlemşümul düstur-i hilkati idrak edemedik." (s. 5)

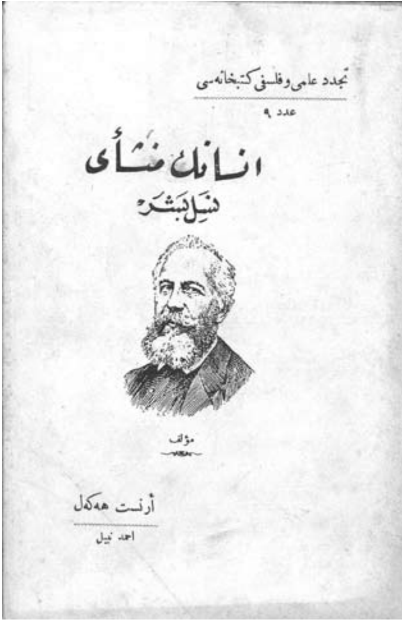
"Bu eseri vücuda getiren say evvela uzviyetlerin tekâmül kanunlarını tetkikten ibaretti. Maksat cemiyetlerin tekâmül kanunlarını mütalaa ederek ait olduğumuz cemiyete nafi fikirler bulup göstermekti. Fakat cemiyetlerin istihalesinde aranılan meseleler ümit edildiği kadar halledilemedi…"

…Bu eser bir eser-i icat değil –heyhat!-bir eser-i tetebbudur... (s. 7)

Ernest Haeckel ve *İnsanın Menşei Nesl-i Beşer*

Osmanlı aydınları için, Haeckel'in özel bir yeri vardır. Kim bilir belki de bu, Haeckel'in 1873'te Türkiye'yi ziyaret etmesinden kaynaklanıyor olabilir. Ondan çevrilen önemli eserlerden biri *İnsanın Menşei, Nesl-i Beşer* adını taşımaktadır. Ahmed Nebil'in çevirdiği bu eser, 1912 yılında yayımlanmıştır.[20] Önsözünü Baha Tevfik'in yazdığı ve evrim kuramının yanlış öğretildiğinden yakınan yazısı ardından kitap şu bölümlerden oluşmaktadır:

20 Ernest Haeckel; (Çev:Ahmed Nebil), *İnsanın Menşei Nesl-i Beşer* (Dersaadet:Matbaa-i Nefaset, [1328/1912?)

Ernest Haeckel, İnsanın Menşei

Primatlar-Primatların Neseb-i Şeceresi-İnsanın Nesebi-Lamarck ve Darwin-İnsan Tekâmülünün Tarihi-Tefekkür Uzuvlarının Keşfi-Maddenin Ebediyeti Kanunu-İnsan ile Maymun Arasındaki Güzergâh, Cava'daki Keşif-Arz tabakalarına Ait Devirlerin İmtidadı-Umumi Netice

Kitabın hemen iç kapağında şu ibare yer alır:

"İnsanın menşeini ve Darwinizm nazariyesini tesis ve tekmil ilimlere ve fenlere tatbik etmekle şöhret kazanan üç büyük hakîmin resimlerini kitabımızın iptidasına ilave etmekle müftehiriz."

A[hmed] N[ebil] "

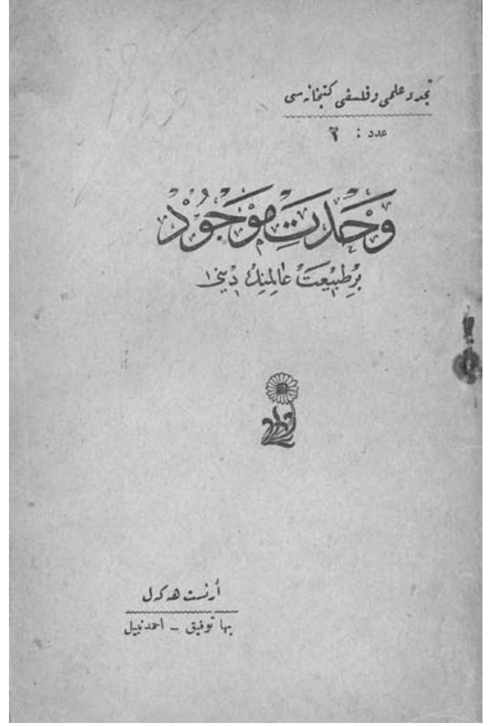
Baha Tevfik, kitaba şu önsözü yazar:

"…

Bugün tabiatın ehemmiyetini inkâr edecek hiçbir fert tahayyül edemiyorum… Bu sözlerime karşı bazı kimseler mekteblerde okunan tabiat derslerini ve bilhassa Darülfünun'un Tabiat Şubesini irae ederek memleketimizde tabiata pek büyük bir ehemmiyet verildiğini söyleyeceklerdir. Fakat bu söz, zahiri bir iddiadan başka bir şey teşkil edemez. Mekteplerde okunan tabiat o kadar sathi ve o kadar havadan sudandır ki talebe ondan tabiatın mühim muammalarını öğrenmek şöyle dursun bilakis mütemadi ezberciliğin mecburiyetlerine boyun eğerek zihnini alt üst eder. Hususiyle Darülfünun'umuzun Tabiat Şubesi'yle, Tıp Fakültesi'nde hayvanat dersinin suret-i tedrisindeki garabete âhiren vakıf olduğum zaman pek müteessir oldum.

Bu mekteblerde muallimlik eden zatların; tedris etmekte oldukları kitapları tetkik ettim. Bu kitapların tamamıyla Lamarck ve Darwin gibi son asrın (19 uncu) hakiki dehaları tarafından ihdas edilen tekâmül nazariyesi esası üzerine mürettep oldukları bilhassa nebatat ve hayvanat tasnifleri Linne gibi Guviye gibi, Antuan Loren Cusyo *gibi zevatın yine tekâmül kaidesi üzerine müesses olarak ihdas ettikleri bir tarzda okutulduğu halde asıl meselenin ruhu hükmünde olan tekâmül nazariyesi inkâr olunmakta ve zavallı gençlerimizin di-*

mağları birtakım zıt ve mütebayin fikirlerin perişanlığı altında mahvedilmektedir. İşte kurun-i vustaya ait nazariyelerle hatta doktorlarımızın dimağları ezilirken ve mekatib-i âliye muallimlerimizi ki –ben bunların fevkinde âlimlerimiz bulunmayacağına kaideten mutekidim- onların bile okuttukları derslerin siyak ü sibaklarından habersiz bulunurlarken Osmanlı milletinin tabiat âleminde bir mevcudiyet gösterebilmesinden bahsetmek bir nev'i hiffet yahut sersemlik addolunur..." (s. 11-13)

Ernest Haeckel, Vahdet-i Mevcud Bir Tabiat Âliminin Dini

Ernest Haeckel ve *Vahdet-i Mevcud Bir Tabiat Âliminin Dini*

Materyalist ve darwinist literatüre yönelik tepkinin ciddileştiğini farkeden Baha Tevfik ve arkadaşları, bu türden yayımladıkları eserlerin başına "paratoner" kabilinden bir açıklama yazısıyla, bu tür eserlerin İslamiyeti hedef almadığını, alanların İslamiyeti tanımadığını, tanısalar böylesi hücumlar yapmayacaklarını ve nihayet bu tür saldırılara cevap verecek âlimlerin mevcut olduğunu belirteceklerdir.

Bu açıklamalardan biri Haeckel'in tartışmalar yaratan bir başka kitabına hem önsöz hem de sonsöz olarak kaleme alınmıştır.

Baha Tevfik, Ernest Haeckel'in *Vahdet-i Mevcud Bir Tabiat Âliminin Dini* adlı kitaba yazdığı "*Bizim Sözlerimiz*" başlıklı önsözde durumu kurtarmaya çalışacaktır:

"*...Bu kitabın bahsettiği şey bizim bilmediğimiz bir şey değildir. Vahdet-i mevcud mesleği bizde çoktan beri vardır. Fakat vahdet-i mevcud mezhebi öyle bir şey olarak vardır ki buna dinsizler de inanır, dindarlar da inanır. Bu mesleği bizde Bektaşi tarikatında olanlar kabul ettiği gibi Bektaşi olmayanlar da kabul etmişlerdir.. Şu kadar ki bu meslek bizde herkesin kendi fikrine göre kabul edilmiş olduğundan hakikati, ne gibi esaslara istinat ettiği pek az kimseler tarafın-*

dan biliniyor… Vahdet-i vücud, mahlûkatı Hâlikde mahv ve muzmahil görmek demektir ki bu ancak zevk ve keşif ile idrak olunur bir hakikattir. Vahdet-i mevcud ise bunun zıdd-ı tammı olarak mahlûkatta Hâliki mevcud görmek demektir ki bu da kâinatı tetkik ve tecessüm neticesi olarak bulunur bir hakikattir, fendir. Tabir-i caiz ise evvelki yukarıdan aşağıya inmek, diğeri aşağıdan yukarı çıkmaktır. ..” (s. 3-4).

Bu ifadeler yetmemiş olacak ki kitabın sonunda sonsöz niyetine yazdığı “*Bir Muahhara*” adıyla daha savunmacı bir ifade yer alır.

“Bir Muahhara

Bu kitabı tercümeden maksadımızı, şüphesiz anlayan anlamıştır! Fakat herkes aynı seviye-i irfanda bulunmayacağı için bu ciheti daha ziyade izah etmeğe lüzum gördük.

Malumdur ki mekteblerimizde en az ehemmiyet verilen dersler, lisan dersleri ve bilhassa “Arapça”dır. Bunun için mektepliler daima Arapça öğrenmekten mahrumdurlar. İlca-yı zaruretle ve say-ı zatiyeleriyle biraz Fransızca öğrenen gençler Avrupa felasifesinin bu ve buna benzer diğer, din aleyhinde kitaplarını okuyorlar ve tabiidir ki inanıyorlar.

Çünkü lisanımızda ne bu kabil bir kitap, ne de müdafaa mevcut olmadığı gibi Arapçalarını okuyup anlamağa da biraz evvelki esbabdan dolayı gençler muvaffak olamıyorlar.

Ulema-yı kirama gelince, ale’l-ekser Avrupa lisanlarına vakıf olmadıklarından arasıra dinimize vaki olan bu gibi bazı tarizat-ı ecnebiyeyi okumak ve müdafaatda bulunmak onlar için gayri mümkündür.

Bir hasma karşı, maksadı müdafaa edebilmek için ise, o hasmın ne söylediği, nasıl ve hangi noktalara itiraz ettiği malum olmalıdır.

Biz bu cihetleri düşünerek, şu elinizdeki kitabı tercüme ettik. Müellifin bazı tarizatını İslamiyete de teşmil ettiğini gördüğümüz zaman, ne kadar aldandığını ve bu tarizatın dinimize tamamıyla vakıf olamamaktan ileri geldiğini anladık. Çünkü bizim dinimiz; hakiki bir tabiat âliminin asla itiraz edemeyeceği derecede mükemmel bir dindir. Fakat bizzat bu tarizata cevap vermeğe ulum-i Arabiyedeki bızaaımız henüz kâfi bir dereceye gelmemişti. Bunun için neşrinde tereddüt ediyor ve münasip bir vaktini bekliyorduk. Bu sırada hatib-i muhterem Hafız İsmail Efendi kardeşimiz bizi teşvik etti. Bu gibi tarizatın İslamiyet’e asla tesir etmeyeceğini ve İslamiyetin, müellif Haeckel’in de- tamamıyla vakıf olsa- hayran olacağı bir derece-i mükemmeliyette bulunduğu söyleyerek hemen

neşre mübaşeretimizi tavsiye etti. Ve fünun-i hazıra ile dinimiz arasında hiç mübayenet mevcut olamadığını kendisi ayrıca izah ederek bir risale şeklinde neşredeceğini vaat etti. Biz, Hafız İsmail Efendi'nin ulûm-i Arabiye ve tasavvuf-i islamideki vukufuna hayran olduğumuz kadar vaatlerinde de vefakâr olduğunu bildiğimiz için artık Haeckel'in konferansını karilere tevdiden çekinmedik. Şimdi söz kendisinindir. İzahat-ı âliyelerine olanca hulus-i kalbimizle intizar eder ve bu münasebetle bahse karışmak tenezzülünde bulunacak sair ulema-yı kirama da arz-ı ihtiram ve minnetdari eyleriz.

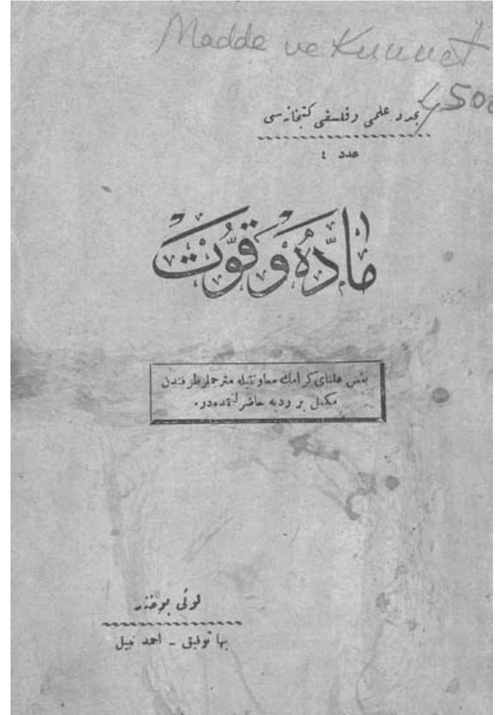
A[hmed Nebil]- B[aha Tevfik] s.86-88

Madde ve Kuvvet

Benzer bir "paratoner" tarzındaki giriş *Madde ve Kuvvet* için yazılacaktır. Bu 3 ciltlik kitabın yalnızca ilk cildinin dış kapağında çerçeve içinde şu uyarı yapılmıştır. "Bazı ulema-yı kiramın muavenetiyle mütercimler tarafından mükemmel bir reddiye hazırlanmaktadır." Ancak beklenen bu reddiye hiçbir zaman gelmemiştir!

"…

*"Madde ve Kuvvet"*in kariine şu ciheti şimdiden haber vermek isteriz ki bu kitapta mevzu-i bahs olan din, İslam dini değil, Hıristiyanlıktır, hatta Hıristiyanlığın muharref şeklidir. Müellif ancak bu mantıksız şekli ele alarak itirazlarını saymış ve hücumlarını yapmıştır. Bundan başka bu itirazların İslamlığa şümulü farz olunsa da cevabını verecek hocalarımız, çok şükür, mefkud değildir. *"Vahdet-i Mevcud"*da da söylediğimiz gibi gençlerimizi dinlerine karşı kayıtsız bir hale koyan bu gibi eserlerin lisanımızda cevapları yoktur. Çünkü tercüme edilmemişlerdir. Din âlimlerimiz ise ekseriya ecnebi lisanlarına hâkim değiller… İşte bunun için biz *"Vahdet-i Mevcud"* gibi *"Madde ve Kuvvet"*i de harfiyen tercüme ederek

Ludwig Büchner, Madde ve Kuvvet

Darwinizm Sosyal

İbrahim Alaaddin, Darwin

cevap vermekle mükellef addolunan iktidar sahiplerinin dikkat-i gözlerine vazediyoruz. Eserin her türlü mesuliyeti müellifine aiddir…"

Baha Tevfik - Ahmed Nebil (s. 6)

Sosyal Darwinizm ya da Darwinizm Sosyal-1

İçtimaiyat Mecmuası 1917'de İstanbul Darülfünunu İçtimaiyat Darülmesaisi (Enstitüsü) tarafından yalnızca 6 sayı yayımlanabilir. Dergide Darwin, Lamarck gibi isimlerin yanısıra evrim kuramları, sosyal Darwinizm ve neo-Darwinizm gibi konulara da değinildiğini görüyoruz.

Osmanlı Darwinizmi konusunda şimdilik zikredilmesi gereken son eser, yine Darülfünun Edebiyat Medresesi Felsefe Şubesi yayınları arasından çıkan ve 1336 [1920] yılında taş basma olarak yayımlanan eserdir. Muharriri Muallim Necmeddin Sadık [Sadak] Bey'dir. Kitabın adı *Darwinizm Sosyal-1-*'dir. Alt başlığı *İlm-i Hayatda Darwin Nazariyesi (Tabii Istıfa, Cinsi Istıfa Tenkidleri)* adını taşımaktadır.[21] Tam milli mücadele sırasında, İstanbul'un işgal edildiği günlerde İstanbul Darülfünunu Edebiyat Medresesi [Fakültesi] Felsefe Şubesi tarafından yayımlanmıştır. Osmanlıca literatürde Sosyal Darwinizm üzerine aynı adı taşıyan yegâne kitaptır.

"...neye ait olduğu tam bilinmeyen bir çene ve bir kaç diş..."

Cumhuriyet döneminde, 1927'de İbrahim Alaaddin Bey tarafından *Darwinizm* adlı kitap yayımlanır. Bu eserdeki şu paragraf Darwin'i ne kadar anladıklarına da işaret eder!

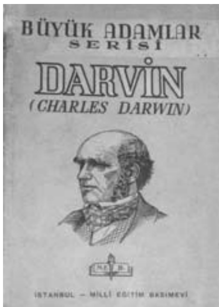
21 Muallim Necmeddin Sadık Bey; *Darwinizm Sosyal -1- İlm-i Hayatda Darwin Nazariyesi (Tabii Istıfa, Cinsi Istıfa Tenkidleri)* ([İstanbul:]Darülfünun Matbaası, 1336 [1920]), 32s Darülfünun Edebiyat Medresesi Felsefe Şubesi.

Mukaddes kitapların haber verdiği insanın hilkati hakkında Darven çok itirazlara, çok hücumlara maruz kalan bir nokta-i nazar serd etti, dedi ki:

İnsan maymundan azmışdır.

Filhakika insanların izzet-i nefsi asırlarca alınan terbiye, dini akidesi buna birden bire inanmaya manidir. Elan da Darven'in insan menşei hakkındaki telakkisine hiddet edenler pek çoktur.[22]

Evrim teorisinin müfredatta yer alıp almaması veya karşılığında ve aynı anda itirazları ile dini yaratılış teorisinin okutulması gerektiği yolundaki tartışmalar 1970'lerde alevlendi. Ancak Cumhuriyet'in başlarından itibaren müfredatta yer aldı. Maarif Vekâleti 1931 yılında, Talim ve Terbiye Dairesi'nin 30/3/1930 tarih ve 146 numaralı emriyle. Dr. Galip Ata'nın [Ataç] kaleme aldığı Darwin kitabının, ilk baskısı 3000 nüsha olarak yayımlandı. Devlet Matbaası'nda bastırılan kitap Cumhuriyet döneminde yayımlanan Darwin hakkında yazılmış ilk telif eserdir. Kitap daha sonra da defalarca ve farklı kapaklarla yayımlanmıştır. Maarif Vekâleti'nin ismi sonra Milli Eğitim Bakanlığı olarak değişti. 1931'de Darwin üzerine ilk telif eseri yayımlayan Milli Eğitim Bakanlığı 54 yıl sonra *Evrim Teorisi Hakkında Rapor Özeti* diye muhakkak bulunup okunması gereken bir kitap daha yayımladı! Dönemin Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanı evrim teorisini şöyle değerlendiriyor:

Darwin'in MEB tarafından (Galib Ata) yayımlanan kitabı

Büyük Adamlar Serisi, Darwinizm (1931)

Evrim Teorisi Üzerine Rapor 1985

22 *Darwin*, İbrahim Alâeddin [Gövsa'nın] riyaseti altında güzide bir heyet-i ilmiye tarafından vücuda getirilmiştir (İstanbul: Sebat Matbaası, 1927), Büyük Adamlar Serisi, Cild:1, Forma:30, s.13.

"120 yıldır kanunlaşmamış bir teorinin" karşısındaki görüşlerin de ders kitaplarında okutulmamasının objektif ve ilmi olamayacağı da bizzat sade vatandaşımızın bile hassasiyetle üzerinde durduğu bir husus olmuştur."

Raporda ise şu ifadeler yer alıyor:

"İşin üzücü yanı, bu teorinin, bazı spekülasyonlarla materyalist ve dinsiz felsefeye alet edilmiş olmasıdır... 150 yıldır tartışılan ve materyalist felsefeye alet edilen böyle bir teorinin ders kitaplarımızda bir kanun gibi takdim edilmesi.., en azından gençlerimizin tarafsız ilmi muhakeme ve düşünceden yoksun, tek yönlü ve şartlandırılmış olarak yetişmelerine sebep olmaktadır... Milli Eğitim Bakanlığınca 1979 yılında neşredilen Modern Biyoloji kitabından, (Sevinç Karol ve arkadaşları) bu bir kaç cümle sanırım bize hak verdirir mahiyettedir:

"İnsanın bilinen en eski atası, Afrika ve Hindistan'da bulunmuş olan çene ve diş fosillerinden tanınan Remapithecus (Kuyruksuz maymun)'dur.

"...Australopithecus robustus büyümemiştir. Günümüzün bitkilerle beslenen gorilleri gibi soyu tükeninceye kadar değişmeden kalmıştır. İnsanın büyük amcası olarak düşünülebilir. Australopithecus Africanus (Afrika maymunu) zamanla değişmeye devam etmiş ve sonunda insansı olmuştur. Böylece en eski büyük babamızdır..."

[diyerek ilk insanımsı canlılarla ilgili yorumlara da fena halde bozularak şöyle çıkışır.]

Bu iddiaları destekleyen delil nedir? Sadece neye ait olduğu tam bilinmeyen bir çene ve bir kaç diş..."[23]

Bir Tuhaf Kitap!

Bu yazıyı hazırlarken, bu konuda yazılan kitaplara da baktım. Bunlar arasında *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*[24] adlı kitap beni hayrete düşürdü. Bu kitabın akademik niteliği ile ilgili ciddi sorunlar var. Hazırlamakta olduğum uzun eleştiri yazısını daha sonra yayımlayacağım. Ancak burada kısaca belirtmek istediğim önemli husus şu: Yukarıda da belirttiğim gibi Osmanlı döneminde sosyal darwinizm üzerine yayımlanmış tek bir kitap vardır. Ancak adı *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm* olan iddialı akademik çalışma, Osmanlı döneminde yayımlanan bu biricik kitabın, yani

23 *Evrim Teorisi Hakkında Rapor Özeti* (Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1985) s. 38-39. Dönemin bakanı Vehbi Dinçerler'in de yazdığı yazı mutlaka okunmalı!

24 Atila Doğan; *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006)

sosyal darwinizm üzerine yayımlanmış tek monografinin farkında değil. Biraz önce değindiğim Necmeddin Sadak'ın 1336 [1920] yılında yayımladığı *Darwinizm Sosyal-1 İlm-i Hayatda Darwin Nazariyesi (Tabii Istıfa, Cinsi Istıfa Tenkidleri)* adlı eserden tek cümleyle bile sözedilmediği gibi, yazarın bu kitaptan haberinin de olmadığı anlaşılıyor. Yalnızca bu durum bile kitap hakkında bir eleştiri yazısı yazmayı gerekli kılar. Kaynakları özensiz ve bir kısmını anlamadan kullanması, yanlış okumalar, yanlış referans ve sayfa numaraları ile ilgi eleştiri yazısını daha sonra yazacağım. Ama en ilginci kitabın arkasında kendi alanlarında iki uzman ismin bu özensiz kitabı hararetle tavsiye etmeleridir. Şimdi düşünüyorum, bu çok önemli iki isim kitabı okuyarak daha ilk anda farkedilebilecek hataları görüp de tavsiye ettilerse vahim. Ancak kitabı okumadan tavsiye ettilerse bu daha da vahim...

Sonuç Yerine

Osmanlı literatüründe, Darwin'e ve evrimci kuramlara yönelik olarak Batı'da olduğu gibi ani ve kurumsal bir dini reddediş görülmemiştir. 1860'lardan itibaren yayınlara baktığımızda, daha çok anlamaya yönelik mesafeli bir çaba dikkat çeker. Özelikle II. Meşrutiyet döneminde, doğa bilimlerinin gelişmediği bir ortamda bu konuda yapılan tartışmalar, özgün olmaktan ziyade elbette takip edilen Batılı kaynaklar üzerinden yürütülmektedir.

İlginçtir, tıpkı edebiyat gibi bilimsel-pozitivist düşüncenin gelişmesi için de en uygun ortam II. Abdülhamid döneminde oluşmuştur. II. Abdülhamid siyasal açıdan tartışılmaz bir şekilde istibdat idaresi kurmuştur. Onun dönemde 1878 yılında Parlamentonun kapatılmasıyla birlikte, 23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konulmasına kadar geçen yaklaşık 30 yıllık sürede siyasal faaliyetlere izin verilmediği gibi tersine bu tür faaliyetler suç sayılmıştır. Bu durumda gazete, dergi, kitap veya risalelerde iki konunun öne çıktığı hemen göze çarpmaktadır. Bunlardan biri edebiyattır. Ancak milliyetçi tarih yazımı nedeniyle ihmal edilen II. Abdülhamid dönemi edebiyat tarihi henüz yazılmamıştır. Gazete ve dergi köşelerinde veya küçük risaleler şeklinde yayımlanan yüzlerce edebi ürün hâlâ değerlendirilmeyi beklemektedir. Öte yandan yayınların ve aydınların yöneldiği ikinci alan "bilim" olmuştur. Bu dönemde özelikle popüler bilim konularının dergi ve gazetelerde sıklıkla yer aldığı görülür. (Gerçi bu konuda bir süre sonra tereddüt yaşandığı ve özelikle kullanılan dile dikkat edildiği, "din"in (İslamiyetin) birincil referans haline geldiğini belirtmek isterim.)

Cogito, sayı: 60-61, 2009

Darwin ve evrim kuramları özellikle II. Meşrutiyet döneminde son derece seviyeli tanıtılmış ve tartışılmıştır. Üniversitede ders kitabı haline dahi gelmiştir. Cumhuriyet döneminde de 12 Eylül 1980 darbesine kadar, "din-bilim" çatışması gibi yapay bir eksenin dışında, hatta Milli Eğitim Bakanlığı'nın desteklediği müfredatta yer verilen bir konu olmuştur. Elbette Darwin adından da evrim kuramlarından da rahatsız olanlar eksik olmamıştır. Özellikle de 1970'li yıllarda muhafazakâr kesimde bu rahatsızlık dile getirilmiştir.

Ancak şaşırtıcı olan, 1980 darbesinden sonra bu konu ciddi bir çatışma, saflaşma ve kavga konusu haline gelmesi, milli eğitim müfredatının da bundan olumsuz etkilenmesidir. Adeta siyasal bir meydan okuma ile dönemin Milli Eğitim Bakanı, evrim kuramının anlatıldığı derslerde yaratılışın da anlatılması gerektiğini söylüyor, bunu haklı çıkaracak tarzda, bilimsel hiçbir anlamı olmayan ve Amerikan muhafazakârlarının propaganda kitaplarından çevirtilmiş raporlar hazırlattırıyordu. Sonunda istenen oluyor, adeta inancın imtihanı haline gelen konu, bir din-bilim çatışması şekline dönüşüyordu.

Charles Darwin'in kitabının ilk baskısı 1 Ekim 1859'da 1.000 adet yayımlanmış, neredeyse 3 ay içinde 5. baskıyı yapması (Ocak 1860) ve 5.000 adete ulaşması Darwin'i bile şaşırtmıştı. İşte dünyada her bakımdan tartışmalar yaratan bu kitabın yayımlanışının 150. ve Darwin'in doğumunun 200. yılı anısına 2009'da özelikle de kitabın basıldığı ay olan Ekim ayından itibaren Darwin ve evrim kuramları konusundaki etkinlikler daha da arttı. Bu yazıyı ilk kaleme aldığımda bu tür etkinlikler yeni yeni başlıyordu. Şimdilerde daha da artmış durumda. Örneğin şu anda, Tarih Bölümünde misafir öğretim üyesi olduğum Wisconsin Üniversitesi'nde de önce Darwin'in Türlerin Kökeni adlı kitabını yayımlanması arifesindeki bilimsel çalışmaları gösteren bir sergi 23 Kasım'da "Science Circa 1859: On the Eve of Darwin's Origin of Species" adıyla açıldı. Şimdi de "Organic Diversity and Evolution" adıyla 9 Aralık 2009'da başlayıp Şubat 2010'a kadar devam edecek bir başka serginin son hazırlıkları yapılıyor. Ayrıca Wisconsin Üniversitesi, türler ve evrim konusunda Galapagos Faunası (hayvan varlığı) konusunda "Galapagos Collection" adıyla dünyadaki nadir birkaç geniş koleksiyonundan birine sahip ve bu koleksiyon University of Wisconsin Madison Zoological Museum'da (Zooloji Müzesi) bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Darwin'i veya evrim kuramı konusunda yapılan çalışmaları reddetmek, kavga veya dini çatışma konusu haline getirmek yerine anlamaya çalışmak, bu konuda gelinen aşamayı takip etmek ve bu konudaki bilimsel çalışmaları teşvik etmek gerektiğine kuşku yoktur.

Cogito, sayı: 60-61, 2009